

І. О. Завидняк,

кандидат юридичних наук, доцент,
завідувач кафедри кримінального права, процесу
та криміналістики,
Академія праці, соціальних відносин і туризму
e-mail: zavydnyakira@gmail.com
ORCID ID: 0000-0003-1816-7426

В. В. Кононова,

аспірант кафедри кримінального права, процесу
та криміналістики,
Академія праці, соціальних відносин та туризму
e-mail: zavydnyakira@gmail.com
ORCID ID: 0009-0002-9585-4991

КРИМІНАЛІСТИЧНІ РЕКОМЕНДАЦІЇ ЩОДО РОЗСЛІДУВАННЯ ПРОТИПРАВНИХ ДІЙ, ЯКІ ВЧИНЯЮТЬСЯ ПРАЦІВНИКАМИ ПРАВООХОРОННИХ ОРГАНІВ ЩОДО ВИННИХ (ПІДОЗРЮВАНИХ) ТА НЕВИННИХ ОСІБ ІЗ ВИКОРИСТАННЯМ СЛУЖБОВОГО СТАНОВИЩА

У статті наведено криміналістичні рекомендації, які вказують слідчому (детективу) на найбільш оптимальний шлях розслідування протиправних дій, які вчиняються працівниками правоохоронних органів стосовно винних (підозрюваних) та невинних осіб шляхом зловживання службовим становищем або шляхом перевищення службових повноважень. Акцентовано на тому, що якість досудового розслідування кримінальних правопорушень, вчинених працівниками правоохоронних органів у сфері службової діяльності, прямо пропорційно буде залежати від розумових здібностей слідчого (детектива), його практичного досвіду та психологічних якостей, тому що саме ці показники впливають на можливість слідчого (детектива) швидко реагувати на зміну ситуацій та певних обставин у кримінальному провадженні, появу нової інформації щодо розслідуваної протиправної події та можливості правильно й ефективно використовувати криміналістичні рекомендації, які вказують на найбільш оптимальний шлях розслідування кримінального правопорушення такої категорії.

Ключові слова: криміналістична рекомендація, слідчий (детектив), зловживання службовим становищем, перевищення службових повноважень, працівник правоохоронного органу, допит, слідчий експеримент.

Постановка проблеми та її актуальність. Одна з особливостей протиправних дій, які вчиняються працівниками правоохоронних органів стосовно винних (підозрюваних) та невинних осіб шляхом зловживання службовим становищем або шляхом перевищення службових повноважень, полягає в тому, що факт вчинення таких протиправних дій зазвичай виявляється не одразу, а лише через певний період часу, позаяк суб'єкт таких кримінальних правопорушень, а саме працівник правоохоронних органів, знає специфіку слідчої та оперативної діяльності, а також орієнтується у формах та способах протидії виявленню та розслідуванню протиправних діянь. Така специфіка зумовлює необхідність оптимізації криміналістичних способів встановлення обставин вчинення кримінальних правопорушень у цій сфері, а сам процес розслідування протиправних дій, які вчиняються стосовно винних (підозрюваних) та невинних осіб шляхом зловживання службовим становищем або шляхом

перевищення службових повноважень, вимагає від слідчого (детектива) високої кваліфікації та організації роботи, у здійсненні якої велике значення має планування початкового етапу досудового розслідування та правильне використання криміналістичних рекомендацій, які вказують слідчому (детективу) на найбільш оптимальний шлях розслідування кримінального правопорушення такої категорії.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питання криміналістичних рекомендацій щодо розслідування кримінальних правопорушень, вчинених у сфері службової діяльності, розкриваються у працях таких учених: О.В. Бишевця, О.О. Дудорова, В.А. Журавля, Д.О. Калмикова, В.О. Навроцького, О.В. Пчеліної, Д.Б. Сергєєвої, М.І. Хавронюка, О.М. Храмцова, Р.М. Шехавцова та інших. Дослідження такої проблематики також неможливе без вивчення та аналізу процесуальних законодавчих актів.

Мета статті – окреслити криміналістичні рекомендації щодо розслідування протиправних дій працівників правоохоронних органів стосовно винних (підозрюваних) та невинних осіб шляхом зловживання службовим становищем або шляхом перевищення службових повноважень.

Виклад основного матеріалу дослідження. Розслідуванням протиправних дій працівників правоохоронних органів стосовно винних (підозрюваних) та невинних осіб, які вчиняються з використанням службового становища, притаманні: специфічна процедура збирання та оцінки доказів; активна протидія розслідуванню; ускладнений процес притягнення винних працівників правоохоронних органів до кримінальної відповідальності. Зазначене зумовлює необхідність використання слідчими (детективами) криміналістичних рекомендацій щодо особливостей розслідування та розкриття таких кримінальних правопорушень.

Р.Л. Степанюк зазначає, що криміналістична рекомендація є не тільки науково обґрунтованою, але й апробованою практикою порадою щодо вибору та застосування техніко-криміналістичних засобів, криміналістичних прийомів та методик збирання, дослідження, оцінки й використання доказів. Вважаємо, що така дефініція досить точно характеризує сутність криміналістичної методики розслідування, яка може вільно вибиратися слідчим (детективом) у відповідності до типових слідчих ситуацій кримінальних правопорушень, вчинених працівниками правоохоронних органів у сфері службової діяльності [1, с. 233].

Протиправні дії, які вчиняються працівниками правоохоронних органів стосовно винних (підозрюваних) та невинних осіб з використанням службового становища, нами поділені на дві підгрупи, а саме:

– протиправні дії працівників правоохоронних органів стосовно винних (підозрюваних) та невинних осіб, які вчиняються шляхом зловживання службовим становищем;

– протиправні дії працівників правоохоронних органів стосовно винних та невинних осіб, які вчиняються шляхом перевищення службових повноважень.

Перша підгрупа, а саме протиправні дії працівників правоохоронних органів стосовно винних (підозрюваних) та невинних осіб, вчинені шляхом зловживання службовим становищем, об'єднує п'ять кримінальних правопорушень: 1) притягнення завідомо невинних осіб до кримінальної відповідальності; 2) сприяння ухиленню причетних до кримінального правопорушення осіб від досудового розслідування та судового розгляду; 3) затягування досудового розслідування; 4) зміна запобіжного

заходу; 5) незаконне закриття кримінального провадження.

Вчиняючи протиправні дії такої підгрупи, працівник правоохоронного органу формально діє у рамках своїх службових повноважень, але внаслідок корисливих чи інших особистих інтересів свідомо вчиняє протиправні дії, тобто навмисно приймає незаконні процесуальні рішення або вчиняє інші дії, які суперечать цілям та завданням виконавчої влади, його службовим повноваженням та завдають шкоди правоохоронним інтересам.

Розслідування названих кримінальних правопорушень, вчинених працівниками правоохоронних органів, вимагає від слідчого (детектива) встановлення механізму кримінального правопорушення та його центрального компоненту – способу незаконного та необґрунтованого використання службового становища [2, с. 110]. Разом зі способом у повному обсязі мають бути встановлені суспільно небезпечні наслідки протиправного діяння у вигляді заподіяної «істотної шкоди» або «тяжких наслідків» як суттєвого порушення прав та законних інтересів фізичних осіб, включаючи прийняття рішень щодо притягнення невинної особи до кримінальної відповідальності, ухилення причетних до кримінального правопорушення осіб від досудового розслідування та судового розгляду.

Для встановлення способу та суспільно небезпечних наслідків кримінальних правопорушень, вчинених працівниками правоохоронних органів шляхом зловживання службовим становищем, насамперед слідчому (детективу) необхідно отримати та дослідити документальні докази такої протиправної діяльності як на паперових, так і на електронних носіях. Задля цього вже на початковому етапі досудового розслідування тимчасовому вилученню підлягають: процесуальні документи та архівні процесуальні документи, які вказують або можуть вказувати на незаконність прийнятих рішень працівником правоохоронного органу; різноманітні записи підозрюваного працівника правоохоронного органу, які доволі часто можуть свідчити, по суті, про процес протиправного діяння в обстановці службових правовідносин. Одночасно з тимчасовим вилученням документів доцільно проводити допити потерпілих та свідків, а потім за дорученням слідчого (детектива, прокурора) призначити експертизи або проводити консультації з фахівцями з питань, які потребують спеціальних знань.

Більш детально розглянемо криміналістичні рекомендації щодо розслідування такої підгрупи кримінальних правопорушень на прикладі протиправних діянь, передбачених ст. 372 та ч. 5 ст. 27 КК України. Отже, у разі розслідування таких кримінальних правопорушень, вчинених працівниками

правоохоронних органів, як: притягнення завідомо невинної особи до кримінальної відповідальності та сприяння ухиленню причетної особи до кримінального правопорушення від досудового розслідування та судового розгляду з метою визначення розміру шкоди, заподіяної потерпілому, та встановлення інших обставин протиправних дій, як правило, слідчий (детектив) має діяти за такою схемою:

а) отримати процесуальні рішення, прийняті працівником правоохоронного органу щодо притягнення завідомо невинної особи до кримінальної відповідальності (ст. 372 КК України), сприяння ухиленню причетної до кримінального правопорушення особи від досудового розслідування та судового розгляду – досягається шляхом запиту або тимчасового вилучення постанови слідчого або прокурора;

б) одержати шляхом витребування судові рішення або рішення вищих слідчих органів, які набрали законної сили і свідчать про невинуватість особи (у разі вчинення кримінального правопорушення, передбаченого ст. 372 КК України), про обґрунтованість кримінального переслідування підозрюваного (у разі розслідування кримінального правопорушення, передбаченого ч. 5 ст. 27 КК України);

в) визначити логіку злочинця – працівника правоохоронного органу (точніше, алогізм його мислення) за його протиправними діями, а саме «виявлення, збирання та перевірка» уявних доказів у кримінальному провадженні, в результаті чого до кримінальної відповідальності було притягнуто невинну особу або незаконно звільнено від кримінальної відповідальності причетну до кримінального правопорушення особу. Окреслені обставини встановлюються шляхом ознайомлення з кримінальним провадженням, протоколами слідчих (розшукових) дій, насамперед допитів зазначених у провадженні свідків, експертів та інших осіб – учасників провадження, а загалом на підставі аналізу всіх зібраних даних у такому провадженні;

г) встановити можливі правові та матеріальні наслідки прийняття неправомірного рішення щодо притягнення завідомо невинної особи до кримінальної відповідальності, звільнення причетної до кримінального правопорушення особи від досудового розслідування та судового розгляду – шляхом допиту потерпілого, тимчасового вилучення та огляду документів, які підтверджують настання несприятливих правових та матеріальних наслідків для потерпілої особи.

Також обов'язковим у досудовому розслідуванні кримінальних правопорушень такої підгрупи є встановлення корисливої чи іншої особистої зацікавленості працівника правоохоронного органу, який вчинив протиправні дії шляхом зловживання

службовим становищем. Так, у складах кримінальних правопорушень, передбачених ст. 372 та ч. 5 ст. 27 КК України, чітко простежується такий термін, як прийняття «завідомо» незаконних рішень суб'єктами зазначених кримінальних правопорушень. Окрім того, інші протиправні дії віднесені до такої підгрупи кримінальних правопорушень, а саме: затягування досудового розслідування, зміна запобіжного заходу, незаконне закриття кримінального провадження, також свідчать про наявність протиправної дії, що цілком допускає поняття «завідомо». Тому, на нашу думку, «завідомо» прийняття незаконних рішень, виходячи зі змісту мотивації кримінальних правопорушень досліджуваної категорії, може виходити лише з корисливих або інших особистих інтересів. Своєю чергою наявність корисливих або особистих інтересів встановлюється шляхом проведення допитів учасників кримінального провадження (допити колег, керівника підрозділу або правоохоронного органу), а також шляхом проведення інших слідчих дій відповідно до наявної інформації.

Як бачимо, кримінальні провадження щодо працівників правоохоронних органів, які вчиняють кримінальні правопорушення у сфері службової діяльності, відрізняються не тільки специфічним суб'єктом протиправних діянь, а і складністю отримання доказів. Така специфіка досліджуваних кримінальних правопорушень вимагає від слідчого (детектива) особливої уваги, спрямованої на ефективне конструювання вихідної слідчої ситуації.

Другою підгрупою протиправних діянь, які вчиняються працівниками правоохоронних органів стосовно винних (підозрюваних) та невинних осіб з використанням службового становища, є протиправні дії, які вчиняються шляхом перевищення службових повноважень.

Така підгрупа кримінальних правопорушень об'єднує найбільшу кількість кримінальних правопорушень, які вчиняються працівниками правоохоронних органів у сфері службової діяльності, відповідно до критерію абсолютної заборони вчинення тих дій, які перебувають поза рамками службових прав та обов'язків, тобто повноважень працівників правоохоронних органів. Зазначимо, що у кримінальних провадженнях такої підгрупи мотиви не відіграють кримінально-правового значення, але для їх належного виявлення та розслідування слідчому (детективу) слід враховувати корисливі або особисті інтереси винного працівника правоохоронного органу [3, с. 112].

Протиправні дії працівників правоохоронних органів стосовно винних (підозрюваних) та невинних осіб, вчинені шляхом перевищення службових повноважень, можуть проявлятися у таких формах,

як: умисне нанесення тяжких тілесних ушкоджень; порушення недоторканості житла; примушування давати показання; завідомо незаконні дії щодо затримання, приводу, домашнього арешту або тримання під вартою тощо.

Акцентуємо увагу на тому, що для встановлення механізму вчинення кримінальних правопорушень, скоєних працівниками правоохоронних органів шляхом перевищення службових повноважень, слідчому (детективу) необхідно визначити характер та розмір шкоди, завданої правоохоронним інтересам фізичних осіб. Криміналістичні параметри заподіяної шкоди на початку досудового розслідування такої підгрупи кримінальних правопорушень встановлюються відповідно до: показів потерпілих осіб або їх представників, які оцінюються слідчим (детективом); документального підтвердження заподіяної шкоди, надане потерпілою особою; індивідуального та порівняльного аналізу суспільно небезпечних наслідків, виходячи з матеріального та правового підходу до їх розумної інтерпретації. Відповідно, характер та розмір встановленої шкоди проектується безпосередньо на особистість злочинця – працівника правоохоронного органу та динаміку механізму вчинення кримінального правопорушення, включаючи підготовку до протиправного діяння, безпосередньо спосіб вчинення та приховування слідів протиправних дій зокрема.

Якісне встановлення всіх ознак, які можуть вказувати на перевищення службових повноважень з боку працівника правоохоронного органу, залежить від слідчих (розшукових) дій, спрямованих на встановлення механізму вчинення та наслідків такого кримінального правопорушення. Задля цього слідчий (детектив) має провести допит потерпілої особи та допит основних свідків, яким також могла бути завдана шкода. В процесі допиту потерпілої особи слідчий (детектив) з'ясовує [4, с. 304]: а) які права та законні інтереси потерпілого були порушені; б) яка шкода була заподіяна; в) в чому конкретно полягали дії працівника правоохоронного органу; г) хто був присутній або знав про такі протиправні дії; г) яке насильство застосувалося; д) чи застосовувалася зброя або спеціальні засоби працівником правоохоронного органу; е) які дії були вчинені, що ображають особисту гідність потерпілого.

Доцільним також буде проведення перевірки показів потерпілих та основних свідків на місці вчинення протиправного діяння та проведення слідчих експериментів. Під час проведення слідчого експерименту потерпіла особа має детально розповісти та показати, за яких обставин їй було нанесено тілесні ушкодження, обмежено її конституційні права, заподіяно болісні й такі, що ображають її особисту гідність дії [5, с. 11].

Слідчий (детектив) шляхом запитів та обшуків проводить тимчасове вилучення документів, які стосуються розслідуваного кримінального правопорушення, до яких обов'язково мають входити розпорядження та накази про прийняття на службу та призначення на посаду підозрюваного працівника правоохоронного органу, його посадові інструкції, закони та інші нормативно-правові акти, які підтверджують наявність тих чи інших службових повноважень у підозрюваного працівника правоохоронного органу, журнал видачі зброї та боєприпасів, спецзасобів, документи бухгалтерського обліку та звітності, журнал єдиного обліку заяв і повідомлень про вчинені кримінальні правопорушення та інші події, журнал обліку доставлених, відвідувачів та запрошених, книгу розстановки нарядів, журнал реєстрації викликів швидкої медичної допомоги тощо. При цьому особливу увагу слід зосереджувати на встановленні фактів підроблення записів у цих журналах, зокрема часу доставлення затриманого [4, с. 303]. Зрозуміло, що для встановлення обставин, які вимагають спеціальних знань, проводяться експертизи.

Подальший збір доказів та іншої необхідної інформації виходить із порівняльного аналізу сукупності повноважень підозрюваного працівника правоохоронного органу та особливостей способу вчинення протиправного діяння такої підгрупи. У цьому випадку може мати місце: 1) пряма заборона вчинення конкретних дій; 2) загальна вказівка на заборону певних дій працівника правоохоронного органу у їх розумному тлумаченні; 3) чітка процедура виконання службових повноважень, яка не дає права працівнику правоохоронного органу вчиняти самостійні дії або інші механізми правової регламентації.

Такий порівняльний аналіз зазвичай чітко вказує на те, що працівник правоохоронного органу формально діяв у рамках своїх службових повноважень, але по суті його дії не були викликані інтересами служби, а тому за своїм характером є незаконними.

Отже, метою слідчого (детектива) на початковому етапі досудового розслідування кримінальних правопорушень такої підгрупи є встановлення ознак, які вказують на перевищення службових повноважень з боку співробітників правоохоронних органів, зокрема: факту надання протиправних наказів, розпоряджень, указівок, застосування зброї або спеціальних засобів; наявності у потерпілого тілесних ушкоджень, слідів катування, тортур, побиття; наявності документів, що підтверджують факт затримання певної особи, її доставлення до правоохоронного органу, перебування в камерах та інших місцях утримання; факту проникнення співробітника правоохоронного органу на територію

приміщення або іншого володіння особи без її згоди тощо [4, с. 303].

Висновки. Підбиваючи підсумки, зазначимо, що досудове розслідування кримінальних правопорушень, вчинених працівниками правоохоронних органів у сфері службової діяльності, вирізняється складною та копіткою роботою слідчого

(детектива) зі збирання та аналізу доказової інформації. Тому у процесі розслідування таких кримінальних правопорушень великого значення набувають чітка організація досудового розслідування та використання методичних рекомендацій щодо виявлення та розслідування обставин таких протиправних діянь.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Антонюк П.С., Антощук, А.О., Пясковський В.В., Самодін А.В. та ін. Тактика проведення слідчого експерименту під час досудового розслідування : методичні рекомендації. Київ : Нац. акад. внутр. справ, 2021. 70 с.
2. Боднар В.С. Типові способи перевищення влади або службових повноважень працівниками Національної поліції України. *Scientific Journal of Public and Private Law*. 2019. Р. 107–113.
3. Дудоров О.О., Житний О.О., Задоя К.П., Калмиков Д.О., Луцик В.В., Навроцький В.О., Хавронюк М.І., Шехавцов Р.М. Корупційні схеми: їх кримінально-правова кваліфікація і досудове розслідування : практичний посібник. Київ : Москаленко О.М., 2019. 464 с.
4. Степанюк Р.Л. Теоретичні засади методики розслідування злочинів, вчинених у бюджетній сфері України : дис. д-ра юрид. наук : 12.00.09. Харків, 2012. 475 с.
5. Храмов О.М. Насильницьке перевищення влади або службових повноважень працівником правоохоронного органу (порівняльний аналіз та проблеми вдосконалення законодавства). *Вісник Харківського національного університету імені В.Н. Каразіна. Серія «Право»*. 2023. № 33. С. 107–118.

REFERENCES

1. Antonyuk, P.Ye., Antoshchuk, A.O., Pyaskovs'kyu, V.V., & Samodin, A.V. et al (2021). *Taktyka provedennya slidchoho eksperymentu pid chas dosudovoho rozsliduvannya* [Tactics of an investigative experiment during a pre-trial investigation]. Kyiv: Nats. akad. vnutr. sprav, p. 70 [in Ukrainian].
2. Bodnar, V.Ye. (2019). *Typovi sposoby perevyshchennya vlady abo sluzhbovykh povnovazhen' pratsivnykamy Natsional'noyi politsiyi Ukrayiny* [Typical ways of exceeding power or official authority by employees of the National police of Ukraine]. *Scientific Journal of Public and Private Law*, pp. 107–113 [in Ukrainian].
3. Dudorov, O.O., Zhytnyy, O.O., Zadoya, K.P., Kalmykov, D. O., Lutsyk, V.V., & Navrots'kyu, V.O. et al. (2019). *Koruptsiyni skhemy: yikh kryminal'no-pravova kvalifikatsiya i dosudove rozsliduvannya* [Corruption schemes: their criminal-legal qualification and pre-trial investigation]. Kyiv: Moskalenko O.M., p. 475 [in Ukrainian].
4. Stepanyuk, R.L. (2012). *Teoretychni zasady metodyky rozsliduvannya zlochyniv, vchynenykh u byudzhetniy sferi Ukrayiny* [Theoretical principles of the methodology of investigation of crimes committed in the budget sphere of Ukraine]. *Doctor's thesis*. Kharkiv, p. 475 [in Ukrainian].
5. Khrantsov, O.M. (2023). *Nasylnyts'ke perevyshchennya vlady abo sluzhbovykh povnovazhen' pratsivnykom pravookhoronnoho orhanu (porivnyal'nyy analiz ta problemy vdoskonalennya zakonodavstva)* [Violent abuse of power or official authority by a law enforcement officer (comparative analysis and problems of improving legislation)]. *Visnyk Kharkivs'koho natsional'noho universytetu imeni V.N. Karazina. Seriya «Pravo»*, 33, pp. 107–118 [in Ukrainian].

I. O. Zavydniak, V. V. Kononova. Criminalistics recommendations for investigating illegal actions performed by law enforcement workers against suspects and innocent people using their official position

The article provides criminalistics recommendations that point the investigator (detective) to the most optimal way to investigate illegal actions committed by law enforcement officers against guilty (suspects) and innocent persons through abuse of official position or by exceeding official authority. Attention is focused on the fact that the quality of the pre-trial investigation of criminal offenses committed by law enforcement officers in the field of official activity will directly depend on the mental abilities of the investigator (detective), his practical experience and psychological qualities, because it is these indicators that influence the ability of the investigator (detective) to quickly respond to changing situations and certain circumstances in criminal proceedings, the emergence of new information about the illegal event being investigated and the ability to correctly and effectively use criminalistics recommendations that indicate the most the optimal way to investigate a criminal offense in this category.

Key words: *criminalistics recommendation, investigator (detective), abuse of power, law enforcement officer, interrogation, investigative experiment.*